

KURT SCHWITTERS IN ROTTERDAM

DOOR H.M. KRAAIJVANGER

HET gebeurde in het Solomon Guggenheim Museum in New York, al jaren geleden. Ik ging naar boven met de lift en wandelde naar beneden langs de hellende wegen, die als een spiraal langs gebogen wanden je voeren langs duizenden kunstwerken. De geniale ontwerper van dit gebouw, Frank Lloyd Wright, heeft zestien jaren moeten vechten om zijn droom te verwezenlijken, een droom, die rebellerend inging tegen de tradities van de bouw van musea. Op mijn wandeling naar beneden ontdekte ik in een verscholen hoekje een kleine collage van Kurt Schwitters, gedateerd 1920, die tot mijn verbazing was gecomponeerd met tramkaartjes van de oude Rotterdamse Tram de 'R.E.T.M.'. Door deze onverwachte ontmoeting met de oude tramkaartjes zag ik ineens terug het beeld van mijn kinderjaren, vóór de twintiger jaren toen ik reisde van west naar oost met die oude tram door het romantische Rotterdam. Wij reden elke dag in acht trams van huis naar school en omgekeerd, want overblijfkalen bestonden nog niet in onze school en wij moesten tussen de middag thuis weer ons brood eten. Die oude R.E.T.M. trams, onverwarmd, met lange banken, waren gezellig, je had contact met de medepassagiers, er waren kondukteurs in uniformen met zware tassen, die langs kwamen om de kaartjes te knippen. Wij reisden met vierkante witte kaarten waarin je viermaal per dag kon knippen voor de prijs van f 3,50 per maand. Op de achterkant van deze kaarten moest je braaf vermelden op welke dagen je naar school ging. Wij hadden twee van die kaarten, één voor lijn 8 met groen-rode borden en één voor lijn 5 met de witte borden. Vijf jaren lang werden wij dagelijks geknipt in die oude trams en dat waren jaren die ons een onvergetelijk beeld gaven van de oude stad. De tramkaartjes van 10 cents die Schwitters gebruikte in zijn collage stamden ook uit die tijd. Zij werden gedrukt door Roelants in Schiedam en Roelants vergat niet zijn naam in kleine lettertjes op elk tramkaartje te drukken. Als kind biologeerde mij altijd die naam van Roelants want je kwam hem bij wijze van spreken elke dag tegen. Het openbaar vervoer was

toen nog in volle glorie en het is bekend dat de oude R.E.T.M. in Rotterdam een bloeiende onderneming was. Maar uiteindelijk werd in 1927 dit bedrijf voor acht miljoen overgenomen door de Gemeente Rotterdam. Het beeld van de oude gezellige wagens met de kleurrijke borden verdween uit het stadsbeeld. Nu, zestig jaar later, als een schok van herinnering uit mijn kinderjaren kwam die naam van Roelants met zijn tramkaartjes weer in mijn gedachten.

Ik ging er heen op een zonnige morgen in de zomer en ik belde aan bij een monumentaal pand aan de Lange Haven in Schiedam. Ik stootte de glazen deur open, er klonk een belletje en ik bevond mij in een lege ruimte, in de hoogte omgeven door een galerij. Alle wanden waren gevuld met boekenkasten, zonder boeken. In de hoek ging een wonderlijk spiltrapje naar boven en de gehele ruimte was geverfd in een grijsgroene kleur. Een surrealistisch beeld. Ik werd ontvangen in een donkere, plechtige direktiekamer en de stichter van dit bedrijf H.A.M. Roelants, een man met een prachtig intelligent gezicht, versierd door een uitvoerige baard, keek mij berispelend aan uit een fraaie lijst. De oude Roelants van het schilderij stichtte zijn zaak in 1846 in dit oude pand en hij zag brood in het uitgeven en verkopen van boeken. In die grijsgroene ruimte op de begane grond waar ik binnenkwam en die nu zo verlaten is, moet hij hebben gestaan tussen de volle boekenwanden. Ik bewonder nu zijn uitgaven in de donkere kamer, de komplette werken van Dickens, Vondel en Schimmel, gebonden in prachtige leren banden met een vakmanschap dat nu onvoorstelbaar is. Ik zie als iets zeer kostbaars aan de muur hangen de Grondwet der Nederlanden in een omslag van rood fluweel met goud bedrukt. Dat alles deed H.A.M. Roelants, de stichter en wanneer ik later naar buiten loop zie ik in de topgevel nog verbleekte grote letters staan: Boekhandel. Het is nu geen boekhandel meer. Die zijn er genoeg in onze drukke wereld van vandaag. Maar Roelants, officieel geheten B.V. Drukkerijen Roelants-Schiedam en nu opgenomen in het concern van Nijgh en Van Ditmar, is nog steeds wel een uitgever, niet meer van fraai gebonden boeken, maar van vaktijdschriften en verenigingsbladen. De moderne drukkerij is nu nog steeds de specialist in het drukken van tramkaartjes, buskaartjes en toegangsbewijzen. Toen de eerste elektrische tram in Rotterdam in 1905 onder overweldigende belangstelling begon te rijden drukte Roelants al de kaartjes en

nu nog gaan er miljoenen kaartjes naar onze stad en naar andere steden, theaters, busdiensten etc. In die kaartjes weerspiegelde zich het super-individualistische Nederland met duizenden formaten, prijzen en kleuren.

Wanneer Schwitters al die kaartjes kon zien, zou hij nog ontelbare collages kunnen maken. Maar nu is ook op het gebied van het openbaar vervoer een tendens gaande, welke streeft naar een uniformering van de kaartjes.

Schwitters was een verwoed verzamelaar van tram- en entreekaartjes, van sigarettendoosjes en van het vuilnis van de straten, die zijn hulpmiddelen waren voor zijn wonderlijke scheppingen. Zijn 'entartete Kunst' werd door de nazi's verbrand en Schwitters vluchtte weg uit zijn geliefde Hannover, eerst in 1937 naar Noorwegen en in 1940 naar Engeland waar hij in 1948 overleed in kommervolle omstandigheden¹). Nu wordt hij algemeen erkend als een groot kunstenaar, als een man die de weg wees naar nieuwe mogelijkheden. De literatuur over de mens Schwitters als beeldend kunstenaar, dichter en musicus is zeer indrukwekkend. De prijzen voor een werk van Schwitters zijn duizelingwekkend hoog geworden²). De verrassing bij het zien van de collage van Schwitters in het Guggenheim Museum met de Rotterdamse tramkaartjes werd alleen maar groter toen ik ontdekte dat, ofschoon hij een collage maakte met Haagse tramkaartjes, gekombineerd met Miss Blanche en Caravellis sigarettendoosjes, er maar één collage bestaat die de verbinding heeft met Rotterdam³). Dan rijst de vraag: is Schwitters in Rotterdam geweest of heeft hij de Rotterdamse tramkaartjes van vrienden gekregen?

Wanneer men de collage nauwkeurig bekijkt, dan is het wonderlijk te ontdekken hoe Schwitters op een oppervlakte van 30 x 22 cm zulk een boeiend tafereel wist te maken met doorgeknipte en over elkaar geplakte papiertjes, met de tramkaartjes als hoofdmotief in een zeer evenwichtige kompositie van kleuren en vormen. Op de tramkaartjes van de R.E.T.M. zijn de nummers en de prijzen duidelijk te lezen en ook: Druk van H.A.M. Roelants, Schiedam.

Daaronder op het rode papier komen ook Nederlandse teksten voor, zoals de woorden: prachtige geldprijzen, busjes van 45 cents, Kwatta enz. Verder staat er het grote woord 'Be-roemde' waarvan hij de B nog eens vergroot verwerkt heeft. Zijn kompositie noemt hij met zijn eigen handschrift: Mz (=Merz) 63 mit Frau Schwitzend, gedateerd 1920, Kurt Schwitters.

De twintiger jaren, na de wrede lange oorlog, waren stormachtige jaren in de kunsten. Er ontstond een grote onrust in de kulturele centra van de wereld die zich in ons land uitte in het ontstaan van de nieuwe zakelijkheid. Theo van Doesburg stichtte in 1917 het tijdschrift 'De Stijl' om de nieuwe principes van nuchterheid, klaarheid en logika te verspreiden. Mondriaan was een der belangrijkste figuren van deze beweging die van grote invloed is geweest op de beeldende kunst, de architectuur en de literatuur.

Uit de Stijl-beweging kwam voort het Dadaïsme als een systematische verstoring van vaststaande waarden, ofschoon een kunstenaar als Schwitters wel degelijk beïnvloed was door de waarden van het voorafgegane Kubisme. Schilders als Braque en Gris hadden in hun olieverfschilderijen al een soort collage techniek beoefend die Schwitters met andere materialen overnam.

Het Dadaïsme ontstond bijna tegelijkertijd in New York, Parijs en Zürich - en in Duitsland werd Kurt Schwitters de onbetwiste leider. Het woord Dada had op zich geen enkele betekenis, men had het toevallig gevonden in een encyclopedie van Larousse en het Dadaïsme was in wezen een revolterende opstand van intellectuelen tegen versleten konventies. De kunstenaars beroemden er zich op dat zij anti-esthetisch waren, anti de versleten schoonheden van het verleden. Schwitters noemde zijn collages, schilderijen, bouwwerken en gedichten MERZ-kunst. Het woord Merz had geen enkele betekenis - hij had het woord geknipt uit een affiche van de Commerz Bank. Merz klonk voor hem als muziek en later zou hij getuigen: 'Merz bin ich'⁴). In de geschiedenis leeft hij voort als 'Der Merz Künstler'.

Schwitters had vele vrienden in ons land en de belangrijkste was ongetwijfeld de architect en schilder Theo van Doesburg, die als schrijver, mentor en organisator van grote invloed is geweest op de nieuwe ontwikkelingen van die jaren. Schwitters en Van Doesburg besloten in het voorjaar van 1923 een veldtocht in Nederland te organiseren om het Dadaïsme te propageren en de mensheid door de kunst te bevrijden⁵). Men had gehoopt dat kunstenaars als Arp en Tzara ook mee zouden doen, maar dit stuitte af op de te hoge kosten. Uiteindelijk werden de voordrachten en lezingen gehouden door Van Doesburg, zijn vrouw Petro en Schwitters, een enkele maal geassisteerd door Vilmos Huszár. Er waren dadaïstische voor-

Int. Conc. & Th.-Bur. De Haan & Co.
Papestr. 5. Telef. H. 5393.

SALON DOELE
Woensd. 31 Jan. 's av. 8 uur

GROOTE
DADA-AVOND

door **Kurt Schwitters, Theo v. Doesburg, Mevr. v. Doesburg**

Kaarten f 2.— en f 1.50 (+ bel.)
dag. 10—3 bij Lichtenauer, Zuid-
blaak 44. 14471 20

Int. Conc. & Th. Bur. de Haan & Co.
Papestraat 5a. Tel. 5393.

SALON DOELE
Dinsdag 5 Februari 8 uur.
Wegens de buitengewone belang-
stelling Herhaling

DADA-AVOND

KURT SCHWITTERS, THEO van DOESBURG Mevr. v. DOESBURG

Kaart. à f 2.— en f 1.50 (plus belas-
ting) bij firma LICHTENAUER
Zuidblaak 44, dag. 10-3. 15297 20

53. Advertenties in het Rotterdamsch Nieuwsblad van 30 januari en 5 februari 1923. (De in de tweede aankondiging genoemde datum is onjuist, dit moet zijn dinsdag 6 februari.)

54. De Sociëteit Harmonie aan de Coolsingel, ca. 1930.

stellingen in Amsterdam, Den Haag, Haarlem, Utrecht, Leiden en Den Bosch. Het werd de grootste sensatie van de twintiger jaren.

In de Rotterdamse kranten stond op 30 januari 1923 een advertentie met de aankondiging dat op woensdag 31 januari om 8.00 uur 's avonds een grote DADA-avond zou worden gegeven in de Salon Doele door Kurt Schwitters, Theo van Doesburg en Mevrouw Van Doesburg, tegen de voor die tijd pittige toegangsprijzen van f 2,— en f 1,50 + belasting. De Salon Doele was een zaal gelegen op de eerste verdieping aan de zijde van de Coolsingel. Onder deze zaal was gevestigd de Sociëteit Harmonie waar de noblesse van de Rotterdamse heren placht te kaarten en te domineren. Deze sociëteit moet de eer gegeven worden dat zij in 1844 heeft gesticht de fraaie Doele-concertzaal die bijna een eeuw lang het middelpunt was van het muzikaleven. De Salon, een wat armzalige zaal, werd gebruikt als foyer voor de concertzaal waar men een kopje koffie kon drinken tijdens de pauze van de concerten. Een verslag van deze DADA-gebeurtenis in het Rotterdamsch Nieuwsblad zegt het volgende:

Het is ook in Rotterdam een geweldige pan geworden. Tegen acht uur loopt de Doele-salon propvol. Op het zijtooneel zitten de menschen. Tegen de wanden staan ze, dicht opeen gedrongen. En de lucht is vol electriciteit. Af en toe kraait er al iemand. Een kellner, die op het podium een lampje komt recht zetten, krijgt een daverend applaus. Dada! Dada! wordt er gejuicht. Rond de zaal is een nog al groote politiemacht saamgetrokken. Hoofdinspecteur Postmus heeft de leiding. Later komt de hoofdcommissaris zelf en ziet achter in de zaal het relletje mee aan. Onder het publiek zitten hier en daar rechercheurs. Dat ziet er geducht uit. De heer Kurt Schwitters stapt het podium op en houdt een toespraak. Dada is het wezen van onzen tijd! zegt hij. De zaal, om te lachen gekomen, schaterlacht. Onverstoorbaar gaat hij voort. Hij verzoekt de voorstelling niet door rumoer of geroep te verstoren en zooveel mogelijk rust te bewaren. Het antwoord is een gillend gekraai en gefluit. Kalm wandelt dan, achter uit de zaal, luidop in een boek lezend, een keurige meneer in smoking, met een oogglas in het clean-shaved gelaat, door de tusschengang: de heer Van Doesburg. Waar hij langs komt zwijgt men even verbluft. Hij stapt het podium op en zet zich bij een lampje neer. Het licht in de zaal gaat uit. Dan breekt een hel van lawaai los.

Volgens een verslag uit de N.R.C.:

Komt Theo van Doesburg mededeelingen doen, die niet geschikt zijn de ontlading van de spanning, die over de zaal ligt tegen te houden. Als hij met een ernstig gezicht vertelt: 'de dooden richten zich op in hun graven en beginnen te grijnslachen' en in dien trant doorgaat dan is het geen wonder, dat er in de donker gemaakte zaal een lawaai, gefluit en gebler ontstaat, dat tot een orkaan aanzwelt. Als het weer wat kalmer is geworden, komt hij terug, maar hij kraamt zulk een kranzinnigen onzin uit, dat het publiek moeite heeft rustig te blijven.

Kurt Schwitters was ook dichter, zijn meest beroemde gedicht is 'An Anna Blume', dat hij ook op deze avond voordroeg. Dit poëtische gedicht maakte echter toen weinig indruk. Het verslag in de krant zegt:

Dan komt Schwitters voordragen: 'An Anna Blume'. 'Weiszt du es Anna, weiszt du es schon, man kann dich auch von hinten lesen'. 'Das Weib, entzückt durch seine Beine... Ik hab' keine'⁶). Niemand zal het den aanwezigen kwalijk nemen, dat zij daarvan overstuur geraakten, en als de heer Kurt vervolgens allerlei zonderlinge geluiden maakt, op den bovenkant van den vleugel trommelt, brult alsof de brandspuit moet uitrukken, dan ontketent hij natuurlijk opnieuw een helsch kabaal.

Na de pauze was het lawaai van dien aard, dat de politie een aantal jongelieden uit de zaal moest zetten en dat de hoofdcommissaris op het podium moest komen om de Rotterdammers aan het verstand te brengen, dat men ook personen, met wie men het niet eens is, op een beschaafde manier kan bejegenen.

De toespraken van Schwitters en Van Doesburg werden afgewisseld door pianospel van Mevrouw van Doesburg. Nelly van Doesburg was tien jaren de levensgezellin van Theo van Doesburg, tot aan zijn dood in 1931. Zij was de trouwe medewerkster in de veldtocht van het Dadaïsme, daarbij een voortreffelijke pianiste en zij bracht werken naar voren, die in onze tijd weer meer aandacht krijgen, maar in de twintiger jaren zeer progressief waren. Op de DADA-avonden in ons land speelde zij werken van Satie, Stravinsky, Milhaud, Kodaly en Prokofieff. In Rotterdam speelde zij van de Italiaanse componist Vittorio Rieti één van de drie marsen van de beesten: de militaire mars voor een mier (de beide andere waren: de bruiloftsmars

55. The Solomon R. Guggenheim Museum, New York. Kurt Schwitters: Merz 163, with Woman Sweating, 1920. Collage, 12" x 9". Photo: Robert E. Mates.

1. The first section of the document is a list of names and titles.

2. The second section is a list of dates and times.

3. The third section is a list of names and titles.

4. The fourth section is a list of dates and times.

5. The fifth section is a list of names and titles.

6. The sixth section is a list of dates and times.

7. The seventh section is a list of names and titles.

8. The eighth section is a list of dates and times.

9. The ninth section is a list of names and titles.

10. The tenth section is a list of dates and times.

11. The eleventh section is a list of names and titles.

12. The twelfth section is a list of dates and times.

13. The thirteenth section is a list of names and titles.

14. The fourteenth section is a list of dates and times.

15. The fifteenth section is a list of names and titles.

16. The sixteenth section is a list of dates and times.

17. The seventeenth section is a list of names and titles.

18. The eighteenth section is a list of dates and times.

19. The nineteenth section is a list of names and titles.

20. The twentieth section is a list of dates and times.

voor een krokodil, de treurmars voor een vogel) en de DADA-ragtime van Eric Satie. Mevrouw van Doesburg trad op onder de naam Petro van Doesburg. Haar meisjesnaam was Petronella van Moorsel en als jong meisje verliet zij het ouderlijk huis in Den Haag om zich als een actief strijdster te voegen bij de beweging voor de nieuwe ideeën in de architectuur en de beeldende kunst. Een broer van haar was de architect C.M. van Moorsel, een figuur, die de stad Rotterdam herdacht heeft in het stratenplan van de Alexanderpolder, namelijk de Van Moorselplaats en de Van Moorselstraat. De architect Kees van Moorsel was een aanhanger en bewonderaar van de gedachtenwereld van de architecten Kropholler en Granpré Molière. In woord en geschrift is hij steeds een vurig bestrijder geweest van de ideeën van de Stijl-groep, van de nieuwe zakelijkheid en het konstruktivisme, van die nieuwe wereld waarvan zijn zuster zulk een voorvechtster was.

De pers had grote waardering voor het optreden van Petro van Doesburg in het lawaai van de zaal. Men bewonderde niet alleen haar pianospel maar vooral ook de waardigheid en de rust waarmee zij zich staande hield op deze DADA-avond. Twee gehelmde politie-agenten hielden de wacht bij de piano.

Schwitters en Van Doesburg hadden natuurlijk ook geld nodig. Hun optreden in de Doele-salon was financieel een succes. Zij besloten een tweede DADA-gebeurtenis aan te kondigen wegens buitengewone belangstelling op dinsdag 6 februari te 8.00 uur. Intussen vond de hoofdkommissaris van politie, Sirks, het nodig een waarschuwing in de kranten te plaatsen:

Dinsdag a.s. zal wederom een DADA-avond gegeven worden. De vertooning is niet van dien aard, dat men er toehoorders in stille aandacht mag verwachten en ongetwijfeld zal luidruchtigheid den avond kenmerken. Neemt deze evenwel weder het karakter aan van ordeverstoring om den executanten het optreden onmogelijk te maken, dan zal de politie zich genoodzaakt zien de voorstelling te doen eindigen. Ik meende goed te doen u beleefd te verzoeken dit te publiceeren.

Sirks

De deftige N.R.C van die jaren vond het niet nodig opnieuw een verslag te geven van deze tweede DADA-happening in onze stad. Maar in het Rotterdamsch Nieuwsblad kan men een uitvoerig verslag vinden. Het programma van die avond was in

hoofdtrekken hetzelfde en het publiek in de overvolle zaal, belust op relletjes, gedroeg zich niet beter. De krant schrijft:

Ja, wat van dezen tweeden DADA-avond te zeggen? Laat ons beginnen met het publiek: het gedroeg zich treurig, 90% was gekomen om te jouwen en te jeilen. Goed: het heeft gejouwd, gejeild, gepiept, gegild en zich uitgeput in zoutelooze, grievende onbeschoft-heden. En de 10% die overschoten? Daarvan zat de helft verbluft te kijken en naar het toneel en naar de zaal. Slechts een kleine kern beseftte, dat men ook door zijn fatsoen te houden zich een oordeel kon vormen. En het merendeel daarvan erkende, dat het van kunst geen verstand heeft, laat staan dus van wankunst.

Nu 'Die Bühne'. Evenmin als men 'de zaal' hoeft te sparen, wanneer die buiten de oevers van het fatsoen treedt, evenzomin is zelfs de fatsoenlijke en tot-oordeelen-bevoegde mensch verplicht, de ziekt-zinnigheden van een Kurt Schwitters, een Theo van Doesburgh⁷⁾ (in zijn talrijke slechte oogenblikken) te dulden. Maar wat het hevigst tegen deze mannen pleit, is, dat zij een vrouwtje als Mevrouw Van Doesburgh laten mede-optreden en blootstellen aan onheuschheden. Zij stooten zich, om der wille van de smeer, gaarne aan denzelfden steen. Mevrouw Van Doesburgh's gehoorzaamheid aan die twee deed ontroerend aan. Haar eigen prestaties waren technisch goed verzorgd. Haar heele optreden: tragisch. U wilt gestamel hooren? Ziehier enkele staaltjes:

Kurt Schwitters: 'Ook ik heb de zon niet in mijn knoopsgat'.

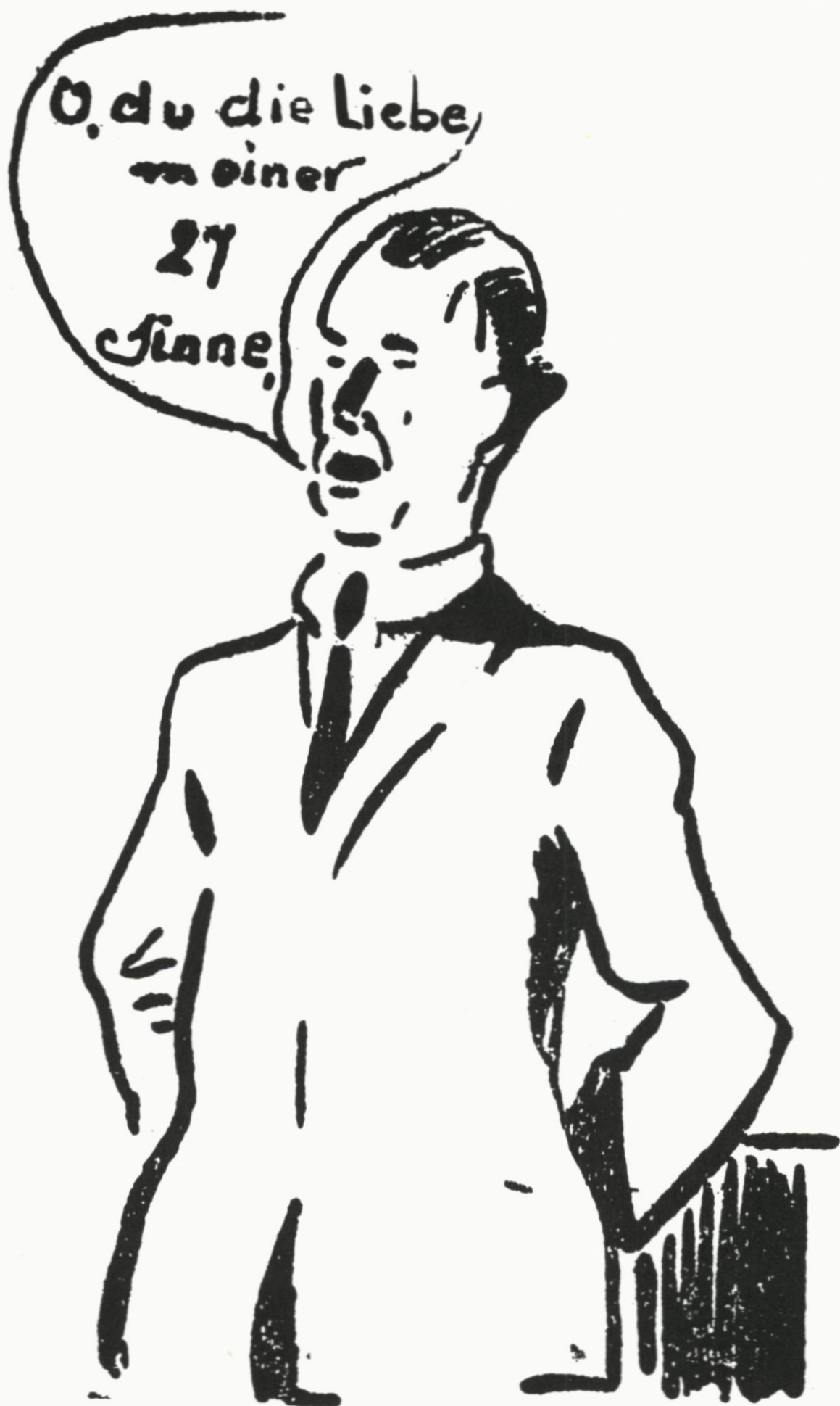
Theo van Doesburgh: 'Elk burger zweet gummi; en maakt van zijn Rembrandt een veldbed; op koraalmuziek wordt ge-one-stept. (Er zit iets waars in die 2 laatste zinnetjes). Dada ziet de wereld, zoals die is'.

Kurt Schwitters: Mene tekkel Zeppelin-Aqua dadatinten.

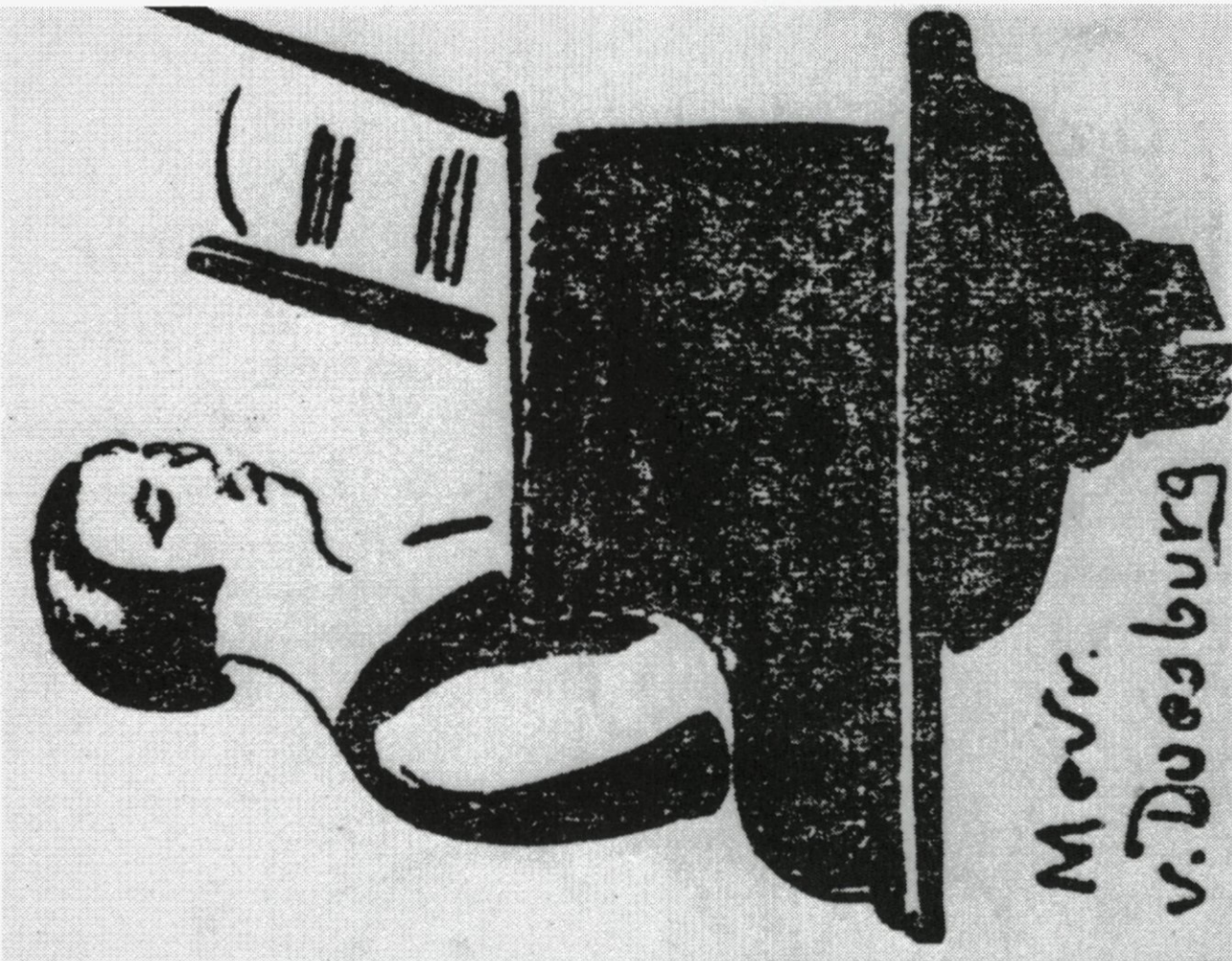
Theo van Doesburgh: 'n Krant is een onding. In Amersfoort is een meikever gezien en de keizer heeft rheumatiek. De altaren zijn draaiorgels. Poincaré: Dada. Hij kijkt met zijn voeten. Vandaag bestaat niet. Alles is waan. De sterkste waan is realiteit, vandaar het bolsjewisme. Geestelijk ondervoed te zijn, is de kwaal der vetten. Charlie Chaplin heeft ons sympathie betuigd.

Kurt Schwitters (biddend, lachend, leurend, jammerend, slippend en glippend); A, Ah. H, p, s, d, d, d, t, d, t-d-t, tsoe, tsee, hie, ha, hie-ie, ha-ah, brrr, brrr, pie, pie, pie, ssss, poe-, poe-, papoe, peoe, pipoe, popoe, pu oooe..ò! Op dit ogenblik riep Heijkoop, ex-wethouder van de gemeente Rotterdam, doordringend 'Tjekkoel' en nam verder de leiding over zijn volksbuurtomgeving, om 'het schandaal' zoo groot mogelijk te krijgen. Men hoorde dit ex-wethouderlijke Dadaïstje boven de DADA-verkoopers uitschreeuwen.

Wanneer ik zelf nu terugkijk op deze bewogen jaren na de

56. Caricatuur van Kurt Schwitters (waarschijnlijk door Joh. B. Kerkhoff) in het Rotterdamsch Nieuwsblad d.d. 1 februari 1923.

57. Caricaturen van Theo en Nelly (Petro) van Doesburg (waarschijnlijk door Joh. B. Kerkhoff) in het Rotterdamsch Nieuwsblad d.d. 1 februari 1923.

eerste wereldoorlog, dan besef ik, hoe onjuist het is een te snel oordeel te vellen over eigentijdse kunst. De tijd oordeelt wèl. Er zijn in de geschiedenis vele komponisten en schilders geweest die in hun tijd werden geadoreerd en nu vergeten zijn. En omgekeerd; een man als Van Gogh, die tijdens zijn leven maar een enkel schilderij verkocht, wordt nu erkend als één der belangrijkste kunstenaars.

Het Dadaïsme, zoals het gebracht werd had niets met kunst te maken, het was meer een anti-kunst. Maar figuren als Schwitters en Van Doesburg hebben als animators een hernieuwde opleving in de kunsten teweeggebracht die vèrstrekkende gevolgen heeft gehad tot in onze tijd. Deze beide figuren worden nu ook erkend en bewonderd in hun werken die zij ons als een geestelijke erfenis hebben nagelaten. De spotternij in die dagen van het Dadaïsme uitte zich ook in de pers. Speenhoff die in het weekblad gewijd aan de belangen van Rotterdam zijn 'Weekzang van een Rotterdammer' publiceerde dichtte voor Rotterdam DADA:

Oome Hein en tante Kaatje
Gingen ook 's naar dada,
Beiden waren ze nieuwsgierig
Naar die hoepsa-troelala.
Oome zei: 'het zijn wat snuiten
Waar je dierentaal van hoort'
Tante zei: 'die hazewieters
Komen zeker uit Maasoord'
Oome moest zijn stok afgeven,
Tante Ka haar paraplu,
Want ze gingen wel 's knokken
bij dat dadadidodu.
Oome dokte voor zijn plaats
Zoo maar eventjes vier pop,
'Schande!' riep hij, 'wat 'n afzet!'
'Wat 'n adadida-strop!' (enz.).

De vraag aan het begin van dit verhaal gesteld: 'Is Schwitters in Rotterdam geweest?' kan bevestigd worden beantwoord. Maar daar zijn collage met de Rotterdamse tramkaartjes gedateerd is 1920, drie jaren vóór hij zijn voorstellingen in onze stad gaf, kan geen antwoord gegeven worden op de vraag hoe hij aan deze kaartjes gekomen is.

Tenslotte: dit artikel kon alleen geschreven worden dank zij de hulp van het Solomon R. Guggenheim Museum te New York dat bereid was foto's te maken van de collage Merz 163 van Kurt Schwitters, eigendom van het Museum, en toestemming te geven tot publikatie.

Voorts mijn dank aan de medewerkers van de Gemeentelijke Archiefdienst en van het Museum Boymans-van Beuningen, die behulpzaam waren bij het onderzoek in de kranten uit de twintiger jaren en van de uitgebreide literatuur over Kurt Schwitters.

NOTEN

1) Een uitvoerige biografie van Kurt Schwitters (1887-1948) is geschreven door zijn zoon Ernst Schwitters in de katalogus van het Museum Boymans-van Beuningen bij de tentoonstelling van zijn levenswerk in het voorjaar van 1964.

2) Betty van Garrel in de N.R.C. van 27 november 1978: 'De sporen van een legendarische dadaïst'.

3) Foto's van de collages met Rotterdamse en Haagse tramkaartjes respectievelijk gedateerd 1920 en 1923 zijn gepubliceerd in: Kurt Schwitters van Werner Schmalenbach; uitgave Harry N. Abrams, New York.

4) Der MERZ Künstler Kurt Schwitters van Friedrich Lach; uitgave M. du Mont Schauberg.

5) Deze veldtocht is uitvoerig beschreven in: Holland Dada van K. Schippers; uitgave Querido, 1974. De voorstelling in Rotterdam wordt niet genoemd.

6) In de 'Urtext' van dit MERZ gedicht, voor het eerst gepubliceerd in 1922, komen deze regels nog niet voor (zie: Der MERZ Künstler Kurt Schwitters, pag. 97).

7) In het Rotterdamsch Nieuwsblad wordt de naam van Van Doesburgh (1883-1931) met een h geschreven. Dit is niet juist. De naam: Theo van Doesburg was een pseudoniem van C.E.M. Küppers.